



Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2021, 4(11): 1077-1089.

DOI: [10.26677/TR1010.2021.863](https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.863)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org



ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Kars Örneği*

Mehmet DUMAN, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, e-posta: mhmtdmn36@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0940-5616>

Doç. Dr. Levent GELİBOLU, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kars, e-posta: lgelibolu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8415-9312>

Öz

Sürdürülebilir kültür turizmi bir destinasyonun veya halkların yaşam tarzı, tarihi mekânları, sanatı, gelenek-görenekleri vb. gibi çok çeşitli kültürel ayırt edici özelliklerini içermektedir. Dünyada kültür turizminde önemli bir yere sahip olan ülkemizde, sürdürülebilir kültür turizmi bağlamında kültürel miras özelliğindeki değerlerimizi koruma ve kullanma, tanıma ve tanıtmaya prensipleri ve sürdürülebilir kalkınma anlayışına ilişkin çabalara gereksinim duyulmaktadır. Kars ili ise farklı birçok kültürel özelliği ile kültür turizmi açısından potansiyeli oldukça yüksek olan bir destinasyondur. Bu çalışmada Kars ili, doğal ve kültürel değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için sürdürülebilir kültür turizmi bağlamında incelenmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada uzman görüşleri doğrultusunda çözümlenmeler yapılmış ve sürdürülebilir kültür turizminin gelişimine ilişkin önerilerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda kalifiye insan gücü yetersizliği, turistik destinasyonların ulaşım, aydınlatma vb. eksiklikleri, konaklama tesislerinin yeterli sayıda olmaması ve sektörün turist profilinde kararsız olması gibi sorunlarla birlikte yerli ve yabancı turistlerin profil taleplerine uygun çabalara gereksinim duyulduğu, yöresel ürün çeşitliliğine gidilmesi, tarihi kent merkezinin modern binalardan arındırılarak tarihi yapıların aslına uygun korunması, kültürel değerlerin pazara sunulması, kültür ve turizme yönelik eğitimlerin verilmesi vs. gibi birtakım öneriler elde edilmiştir.

* Bu çalışma Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı tezli yüksek lisans programında hazırlanan "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Sürdürülebilir Kültür Turizmi Değerlendirilmesi: Kars Örneği" isimli tezden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilir Kültür Turizmi, Kültürel Miras.

Makale Gönderme Tarihi: 01.08.2021

Makale Kabul Tarihi: 02.11.2021

Önerilen Atf:

Duman, M. ve Gelibolu, L. (2021). Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Kars Örneği, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(11): 1077-1089.



Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2021, 4(11): 1077-1089. DOI:10.26677/TR1010.2021.863
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org



RESEARCH PAPER

Sustainable Culture Tourism: The Case of Kars

Mehmet DUMAN, MSc. Student, Kafkas University, Institute of Social Sciences, Kars, e-mail: mhmtdmn36@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0940-5616>

Associate Prof. Dr. Levent GELİBOLU, Kafkas University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kars, e-mail: lgelibolu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8415-9312>

Abstract

Sustainable tourism is a destination or people's lifestyle, cultural historical structures, customs and traditions, etc. It offers a wide variety of options such as tourism, which has an important place in cultural tourism in the world, is aimed at protecting and using our values in the cultural tourism heritage, recognizing and promoting the principles and trainings for global development. Kars province, on the hand, is one that can increase its cultural tourism potential with its vegetation of Kars province and to raise it for the future. The training program of qualitative research methods is applied in the training carried out and continuing on the trainings for education. Transportation facilities in Turkey, places where transportation facilities are available, transportation etc. The choice of food, the choice of accommodation facilities are completely preferred and not preferred by the sector tourists, as well as the preference of local products for the purposes suitable for the profiles of the local and general preference, the date of purchase of the historical city center from the modern buildings, suitable for the target market, suitable for the profile of the target market, cultural it is preferred to be taken and on top of training for tourism, etc.

Keywords: Sustainability, Sustainable Development, Sustainable Cultural Tourism, Cultural Heritage.

Received: 01.08.2021

Accepted: 02.11.2021

Suggested Citation:

Duman, M. and Gelibolu, L. (2021). Sustainable Culture Tourism: The Case of Kars, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 4(11): 1077-1089.

GİRİŞ

Sürdürülebilirlik kavramı son yıllarda birçok alanda sıkça konuşulmaya başlanmış olan bir konudur. İlk başlarda gelecek kuşaklara yönelik bir kavram olarak değerlendirilen sürdürülebilirlik hem mevcut nesillerin hem de gelecekteki nesillerin tüm temel ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasındaki eşitliği ifade etmektedir. Turizm açısından değerlendirildiğinde; insanların kişisel ya da ticari amaçlarla merak ve ilgi duyulan bir yeri gezme, iş seyahati amaçlı ya da insan topluluğunu tanınmasını ve gezip gördüğü yerlerde dinlenmesini sağlayıp aynı zamanda öğrenmesine imkân tanıyan, topluma kültürel etkileşim, sosyal ve ekonomik kazanç sağlayan bir olgudur. Turizmin genel yapısı değerlendirildiğinde kompleks bir kavram olduğu görülmektedir. Çeşitli bileşenlerden oluşmaktadır ve arz değerleri genellikle inelastik olduğundan dolayı sürdürülebilir olması gerekir. Turizm açısından sürdürülebilirlik; turizmden sağlanan ekonomik faydanın devamlılığı, turizm kaynakları bağlamında değerlendirilebilecek çevrenin korunması, turizmin sosyal yapı ile etkileşiminin sağlıklı yürütülmesi boyutlarını kapsar. Kaynakların hoyratça kullanıldığı ve tüketim kültürünün toplumları yönettiği günümüzde turistik kaynaklarının korunması ve gelecek nesillere taşınması bu bağlamda önem taşımaktadır.

Bu çalışmada önemli bir kültür turizm çekim merkezi olarak kabul edilen Kars, sürdürülebilir kültür turizmi bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede, Kars'ın turizm ve kültürel potansiyeli, kültür turizmi kaynakları, turizm talebindeki süreklilik, yöredeki illere göre önceliği, yerel yönetim ve STK'ların çalışmaları, kültürel değerlerin turizm açısından sürekliliği, Kars'ın turizm açısından sosyo-ekonomik yapısı, yöre halkının turizme bakış açısı, kültür turizmi bağlamında yatırım ve yeni istihdam alanlarının değerlendirilmesi ve bu başlıklarla birlikte sürdürülebilir kültür turizminin ilkeleri çerçevesinde; Kars'ın doğal ve kültürel değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması bağlamında araştırma gerçekleştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sürdürülebilir Kültür Turizmi

Sürdürülebilir turizm, ortak gelecek raporundan çıkan tartışmalar sonucunda son yıllarda ortaya çıkmıştır (Butler, 1999). 1960'lı yıllarda kitle turizminin hızlı artışından dolayı turizmin tarihsel gelişmeleri sürdürülebilir turizm kavramının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bunun temel nedeni turizm talebinin dinamik ve turizm arzının inelastik olmasından dolayıdır. Çünkü turizm talebi, turizm arzını aştığından dolayı birçok olumsuzluklara sebebiyet verdiği için kaynakların planlı ve dengeli bir şekilde kullanılması ortaya çıkmaktadır. Böylelikle turizmde sürdürülebilirlik kavramı hem önem hem de yaygınlık kazanmaktadır. 1970'li yıllarda yapılan çalışmalarda ise turizmin gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine olumsuz yansımaya değinilmiştir. 1980'li yıllarda da dünya genelinde turizmin ekonomik, fiziksel, sosyal etkileri ve turizmin konuk ve konuk ağırlayan topluluklar arasındaki ilişkileri ilk kez detaylı bir şekilde tartışılmıştır (Kuter ve Ünal, 2009:148).

WTO (Dünya Turizm Örgütü)'ne göre sürdürülebilir turizm, “ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve insanları ağırlayan toplulukların ihtiyaçlarına hitap eden, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan turizmdir” (Durovic ve Loverentjev, 2014:181).

Turizmin sürdürülebilir olması için, turizmde değerlerin korunması, geliştirilmesi, bilinmesi ve çekiciliğiyle birlikte sürekliliğinin sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Sürdürülebilir turizmde iyi bir yönetim ve pazarlama anlayışına ön koşul olarak vakıf olunmalıdır. Doğal ve

kültürel değerlerin kapsadığı sektörde kaynakların korunması, gelecek kuşaklara bilinçli bir şekilde aktarılması turizm-çevre-insan kaynaşmasında önem arz etmektedir (Sezgin ve Karaman, 2008:1).

Birçok bilim insanı tarafından kültür turizmi ve sürdürülebilir turizm neredeyse eş anlamlı olarak görülmektedir. Ancak kültür turizmi hassas, yumuşak 'akıllı' bir turizm çeşidi görüldüğü için sürdürülebilir turizm kavramını tamamlayıcı niteliktedir. Bununla birlikte kültür turizmi, kendi başına sürdürülebilir bir faaliyet olamayacağı gibi sürdürülebilir turizmin ilkeleriyle uyumlu olmayan bazı yönleri de bulunmaktadır (Swarbrooke, 1999:306). Dolayısıyla sürdürülebilir turizm ve kültür turizmi eş anlamlı olarak görülse de kültür turizmi sürdürülebilir turizmin bir çeşidi veya tamamlayıcısı olarak değerlendirilebilir. Kültür turizmi, ülkeye yönelik turizm talebini dengeli hale getiren bir turizm türüdür. Avrupa Birliği (2018)'ne göre sürdürülebilir kültür turizmi, maddi ve maddi olmayan kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilir turizmin gelişimi için tüm paydaşlara sosyal, çevresel ve ekonomik faydalar yaratan yerel topluluklarla birlikte kültürel miras ve turizm faaliyetlerinin tamamlayıcı yönetimidir. Kültür turizminin sürdürülebilirliği açısından turizm bilincinin önemiyle birlikte yeni destinasyonlar ve etkinlik çeşitliliğinin oluşturulması gerekmektedir. Aynı zamanda yeni destinasyonlar ve etkinlik çeşitliliğinde karşılaşılabilecek olan olası olumlu ya da olumsuz durumlar tespit edilmeli ve önlemler alınmalıdır (Eser vd., 2010:32).

Kars İli Turizm Potansiyeli

Turizm sektörü; ülkelere gelir kaynağı oluştururken, aynı zamanda insanların yaşam kalitesine, seyahat etme davranışlarına, uluslararası ticaretin ilerlemesine önemli ölçüde katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte tarihi ve doğal zenginliklere sahip olan ülkelerinde kalkınmasında önemli rol almaktadır (Çeken vd., 2008:71). Turizm uygun bir şekilde geliştirilip yönetildiğinde, doğal çevreyi, tarihi arkeolojik ve dini anıtları korumak ve yerel kültürlerin, folklorun, geleneklerin, sanatların ve el sanatlarının ve mutfağın uygulamalarını teşvik etmek için bir mekanizma olarak hizmet edebilir. Nitekim, turizm ekonominin her yönüne dokunmaktadır (Abam, 2016: 2).

Kars turizm potansiyeli bakımından çok çeşitli turizm özelliklerine sahip olmakla birlikte, kültür turizmi açısından geçmiş dönemlere ait medeniyetlerin bıraktığı tarihi miraslar, somut ve soyut miraslar, ören yerleri, tabyalar, kiliseler, camiler vb. yerleriyle bir cazibe merkezidir. Dünyada sadece Kristal Kar özelliğine Alp Dağları ve Sarıkamış'ın sahip olması ülkemizin kış turizmi açısından önemli kayak merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Yerli ve yabancı ziyaretçilerin uğrak noktaları olan tarihi İpek Yolu üzerinde yer alan Ani Antik Kenti içinde barındırdığı birçok medeniyetin bıraktığı tarihi yapılar ile ön plana çıkmaktadır (Tutar vd., 2012:48). Ayrıca şehir baltık mimarisi tarzında yapılan birçok tarihi yapı ve şehrin tarihi geçmişi ile tarih turizmi, Sarıkamış'ta yer alan doğal güzellikler ve kar kalitesi ile kış turizmi, tarihte Sarıkamış Harekatı ile bir kahramanlık öyküsü niteliği taşıyan "Sarıkamış Destanı" ile hüznün turizmi, "Kuyucuk Gölü-Kuş Cenneti ile ekoturizm, tasavvuf alanında önemli bir figür olan "Hasan Harakani Türbesi" ile dini turizm, şehre özgü birçok yiyecek ile gastronomi turizmi, coğrafi şartlar açısından değerlendirildiğinde yayla turizmi gibi alanlarda da oldukça büyük bir potansiyele sahiptir (Yüce ve Samsa, 2019:196).

Kars şehri son yıllarda Türkiye'de yükseliş gösteren turizm faaliyetleriyle birlikte turist sayısında artış göstermektedir. Kars'ı ziyarete gelen turistlerin birçoğu tur operatörlerinin düzenlediği kültür turları kapsamında gelirken bir kısmı da münferit olarak kendi imkânlarıyla şehri ziyaret etmektedir. Ziyaretçiler, gün içerisinde Kars'ta bulunan tarihi kültürel miras değerinde olan Rus

ve Osmanlı mimarisini, Ani Antik Kenti'ni ziyaret ederken, Kars'ın somut olmayan (soyut) kültürel miras değerleri olan âşıklık söyleyişleri, atışmaları ve halk oyunları gösterileri gibi yöresel etkinliklere de katılmaktadırlar. Ziyaretçiler ortalama 1,4 günlük konaklama süresinde gastronomi bağlamında öneme sahip olan Kars mutfağı, kaz eti, kaşar peyniri, gravyer vb. ürünleri tadararak satın almaktadırlar (Demir, 2017:144).

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın Önemi

İnsanlık medeniyeti, hiçbir diğeri olmadan üretilmeyen bir dizi maddi ve manevi kültürel değerlerin birikiminden oluşmaktadır. Somut kültürel miras ve somut olmayan kültürel miras, onlara kimlik veren insan medeniyetlerinin başarılarının bir parçasıdır (Masoud vd., 2018:54-60). Kars; camileri, kilise ve manastırları, tabyaları, Ani Antik kenti, Çıldır Gölü vb. kültürel cazibe merkezleri ile tanınan bir şehirdir. Ancak, turistlerin tanımadığı ve turistik bir cazibe olarak görülmemeyen çok fazla somut ve somut olmayan kültürel mirasa da sahiptir. Ayrıca son yıllarda artan turizm potansiyelinin doğru bir mecrada gelişimini sürdürmesi, kültürel değerler tanıtılırken aynı zamanda korunması, turizmden gelir sağlayan ev sahibi toplulukların bilinçlendirilmesi karşı karşıya kalınan sorunlardır. Araştırmanın nitel yöntemli olması mevcut duruma daha ayrıntılı bakmayı sağlayacaktır. Bu açıdan sürdürülebilir kültür turizmi ilkelerinin Kars bağlamında uygulanarak çözüm önerilerinin geliştirilmesi uygulayıcılar açısından da önem taşıyacaktır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Kars şehrinin somut ve somut olmayan kültürel değerlerine ilişkin değerlendirmeleri belirlemek ve bu değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için çözüm önerileri geliştirmektir; bu kapsamda

- 1) Kars'ın sahip olduğu somut ve somut olmayan miras değerleri ile yaratıcı ve popüler kültür ürünü turizm kaynaklarını ortaya koymak,
- 2) Kültür turizmi faaliyetlerinin önceliğini uzman bakış açısıyla belirlemek ve
- 3) Bu kaynakların sürdürülebilir kültür turizmi yoluyla şehrin ekonomik kalkınmasına katkı yapması için öneriler getirmek amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma kapsamında, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji kullanılmıştır. Fenomenoloji; farkında olunan ancak ayrıntılı ve derinlemesine bilgi sahibi olunmayan olgulara odaklanmaktadır. Dünyadaki olay, tecrübe, yönelim, algı, kavram ve durumlar vb. şekilde ortaya çıkabilen olgularla günlük yaşamda çeşitli şekillerde karşılaşılabilir. Aşına olunan ancak tam olarak anlamı kavranamayan olguların araştırılması için fenomenoloji yöntemi uygundur (Yıldırım ve Şimşek, 2013:78). Araştırma kapsamında alanında uzman ve konuyla ilgili katılımcıların sürdürülebilir kültür turizmine ilişkin görüşlerini aktarmaları amaçlanmıştır.

Araştırmanın Örnekleme

Örnekleme yöntemi olarak ölçüt örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı veya ölçüt örnekleme yöntemi genellemelere imkan veren olasılığa dayanan örnekleme yöntemlerinin aksine, zengin bilgi sağlayan örnekleme seçimiyle bir konunun derinlemesine çalışılmasına izin vermektedir. Kartopu veya zincir örnekleme yöntemi ise bir konu veya durum hakkında en fazla bilgi sahibi olan kişiler kimlerdir sorusuyla başlayıp, zincirleme biçimde önerilen diğer kişilerle görüşmeyi kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çerçevede Kars ilinde “sürdürülebilir kültür turizmi”, “kültür turizmi” “kültür turizm alanında karar merci olarak yetki ve söz sahibi olma” bağlamında en fazla önerilen-ismi tekrar edilen 16 kişiden oluşan bilgi sahibi ve uzmanın seçilmesiyle çalışmanın örnekleme oluşturulmuştur. Görüşülen kişiler arasında Kars Vali Yardımcısı, Belediye başkanı, Serhat Kalkınma Ajansı temsilcisi, Kars Ticaret Odası başkanı, Kars turizm sektörü STK temsilcisi, turist rehberleri, yazarlar, yiyecek içecek ve konaklama tesis sorumluları bulunmaktadır.

Veri Toplama Süreci

Fenomenolojik araştırmalarda kullanılan başlıca veri toplama aracı görüşmedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013:135). Nitel bağlamda incelenen olgunun anlaşılması için yapılacak temel çalışma görüşmedir (Merriam, 2013:110). Araştırmada kullanılan veriler açık uçlu soru formundan yararlanılarak, yüz yüze görüşme yoluyla toplanmıştır. Araştırmada kullanılan görüşme formu, derinlemesine bilgi almaya imkan veren 13 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Sorular yapılan alan yazın taraması ve alanında uzman akademisyenlerden alınan görüşler neticesinde oluşturulmuştur. Araştırma grubuyla yapılan görüşmeler 30 dakika ile 2 saat arasında sürmüştür. Görüşmeler Aralık 2018- Şubat 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara daha öncesinde görüşmenin içeriğiyle ilgili bilgi verilmiş, görüşmenin tamamen bilimsel amaçla kullanılacağı açıklanmış ve bu doğrultuda görüşmelerin ses kaydının alınması izni istenmiştir. Ses kayıtlarının yanı sıra önemli noktalar araştırmacı tarafından not alınmıştır. Tüm katılımcılardan elde edilen ses kayıtları çözümlenerek içerik analizine tabi tutulmuştur. En çok vurgulanan ifadeler ana başlık ve alt başlık olarak ele alınarak, katılımcıların sorulara verilen yanıtlarına da ayrıca yer verilmiştir.

Araştırmanın Kısıtları

Bu çalışmanın yönteminin nitel olmasından dolayı kesinlik ve genellenebilirlik açısından kısıtlar taşımaktadır. Çalışma örnekleme boyutu ve katılımcıların uzmanlık gücünden dolayı az önemli bir sınırlılığa sahiptir. Buna karşılık; olguyu derinlemesine tanımlama ve açıklamaya imkan verdiği için literatüre önemli katkı sağlayabilecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 81).

Araştırma Verilerinin Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırma verilerinin geçerlilik ve güvenilirliği nitel araştırmalarda karşılaşılan temel problemlerden biridir. Araştırma sorularının geçerliliği için araştırmanın amacı bağlamında doğru olanın ölçülüp ölçülmediğinin test edilebilmesi için alanında uzman akademisyenlere ve uygulamacılara danışılmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Verilerin güvenilirliği için yine aynı şekilde oluşturulan tema ve alt temalardan oluşan tablolar farklı uzmanlara sorularak karşılaştırılmıştır. Oluşturulan temaların ve alt temaların tutarlılığı bu şekilde kontrol edilmiştir.

BULGULAR

Araştırma bulgularına göre uzman görüşleri çeşitli konular dâhilinde ele alınmıştır. Kars destinasyonunun turizmdeki sürekliliğinde bazı etmenlerin oldukça önemli olduğu görülmektedir. Bu kapsamda katılımcılara sorulan sorular ve alınan bazı cevaplar aşağıda sunulmuştur.

Kars Turizminde Sürdürülebilirliği Sağlayan Faktörler

Kars'ın turizm talebindeki sürekliliği için misafir (turist) memnuniyetinin en önemli değer olduğu ortaya çıkmaktadır. Kars'a gelen ziyaretçilerin hizmet bakımından memnun ayrılması turizmin sürekliliği açısından çok önemlidir. Bu bağlamda turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak için neler yapılmasına gerektiğine dair katılımcı görüşleri aşağıda sunulmuştur;

"Şu an sosyal medyadan dolayı duyan Kars'a geliyor. Gelen insan burada bir beklenti ile geliyor. O beklentiye cevap verecek bir programı acaba burada bulabiliyor mu? Eğer o programı bulamıyorsa bu sürekli olmuyor. Bir restorana gidiyor ama kazı kaz gibi yiyemiyor. Yani duyduğu ile gelip burada bulduğu tezat ise burada bir süreklilik olmaz. Hatta geçen yıl çok daha kalabalıktı. Bu yıl azaldı. Sebebi, bu şehrin bir dili vardır. Kars'ın dili gibi Kars dinlenilmiyor ise süreklilik burada olmuyor. Kültür olarak buraya gelenlerde süreklilik vardır. Turizm mahiyetinde gelenlerde ise hizmet kalitesi düşüyor diye süreklilik olmuyor." (Katılımcı 6).

"Biz kendi kendimizi yerelde işletmeciler olarak kendi ahlakımızı düzeltmediğimiz süre içerisinde, işletmecilik ahlakımızı düzeltmediğimiz süre içerisinde, bir misafirin nasıl karşılanabileceğini bilinçli bir şekilde yapmadığımız süre içerisinde tabi ki bu zamanla kaybedilecektir. Bunu başarırsa bu iome devam edecektir." (Katılımcı 16).

"Turist sayısında sürekli bir artış var ama bu yeterli değil. 12 ay boyunca burada sürekli turizm faaliyeti gerçekleştirebilirsiniz. Kültür turizminin en büyük avantajı da budur. Talepte sürekliliği sağlayabilmek için sunduğunuz hizmet veyahut ürün kaliteli olmak zorundadır. Kaliteden ödün vermeden maliyeti de göz önüne almanız lazım. Sonuç itibarıyla rekabet var. Rekabet etmek durumundasınız. Bunun sürdürülebilirliğini sağlamak için kaliteli hizmet vermeniz lazım." (Katılımcı 4).

"Özellikle turizmde hizmet eden yani ara elemanların eğitimi birebir turistlerle karşılaşanların eğitimi yani nitelikli insan gücünü hem bulamıyoruz hem de elimizde tutamıyoruz. Bununla ilgili bazı projelerimiz olması gerekiyor. Turizmi yarınlara ve geleceğe taşımak için elimizde bulunan en büyük değerlerimiz kültürel miras olan kültür yapılarımızın restorasyonu düzenli ve aslına uygun olarak yapılması sağlanmalıdır." (Katılımcı 5).

Müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi, kültürel varlık ve değerlerin sunumu, görüşlerde ön plana çıkmıştır. Ayrıca Kars için kültür turizminin bir moda ve gelip geçici bir akım halinden çıkarılarak planlı bir şekilde hareket edilip 12 aya yayılarak sürekli hale getirilmesi vurgulanmaktadır. Ayrıca katılımcılar verdikleri yanıtlarda sürdürülebilir kültür turizmi için kaynakların korunması, çevre duyarlılığı, restorasyon çalışmalarına kaynak ayrılması ve aslına uygun bir biçimde inşa edilmesi gerekliliğine değinmişlerdir.

Bir Kültür Turizmi Destinasyonu Olarak Kars

Bu özelliklerden bazıları birçok uzman katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Buna göre Kars'ın kültür turizmi destinasyonu olarak görülme nedeni katılımcılar tarafından aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

"Ani Ören yeri Kars'ı bir dünya markası yapmış. Kalemiz, bir tarihçi, "bir ilin kalesi varsa orada turizm bitmez" dedi. Tarihimizde sürdürülebilir turizm arasına giriyor. Ayrıca kış turizmimiz, dünyada yok olmaya yüz tutmuş kış, kış için gelen insanlarımız var. İklim olarak insanlara cazip geliyor. Sarıkamış kayak merkezi kayak sporu yapanlar için özel bir uğrak yeridir. Hem iklimimiz, hem tarihi yapımız, doğamız, yayla ve meralarımız kışın bembeyaz karla kaplı yazın renk renk çiçeklerle kaplı. Gelen insanlarımızın tekrar gelmesi için diyoruz ki bahara da çok güzeliz. Kars özel bir şehirdir. Coğrafi şartlar itibariyle yol üstü bir şehir değildir." (Katılımcı 14).

"Kars bu bölgenin çevresinde bir kültür başkentidir. Kültürel bağlamda komşu illerde birkaçını görebilirsiniz. Ama kültür bileşkesinin tamamını göremezsiniz. Çok kültürlülüğü gastronomiden tutunda soyut-somut değerler hepsini iç içe girdiği zaman bambaşka bir şey ortaya çıkıyor. Antalya Belek'te kültür bileşkesi yapılıyor. Yani suni kilise, cami yapıyorlar. Ondan sonra başka dinlere ait binalar yapıyorlar. Buna da kültürlerin bileşkesi diyorlar. Ama Ani'de binlerce yıl öncesi bir ateşgede tapınağı, bir kilise, bir cami görebiliyorsunuz. Yani dört ayrı dinin Ani'de etkisini görebiliyorsunuz." (Katılımcı 8).

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında; Kültürel farklılıklar, gastronomi, doğal güzellikler sürdürülebilir turizm açısından oldukça büyük önem taşımaktadır.

Kars'ın Turizm Altyapısı

Katılımcılardan bazıları aşağıdaki ifadelerle durumu özetlemiştir;

Nitelikli personel açısından;

"Personel anlamında sıkıntı var. Özveri ve misafirperverler ama sonuçta turizm eğitimi almış olması lazım. Devlet kademeleri yiyecek-içecek alanlarında taleplere yönelik daha esnek davranmalıdır. Çünkü buraya gelen turist profili belli. Büyükşehirlerden gelen yeme içmeyi seven Ankara, İstanbul, İzmir'den gelen görmüş geçirmiş bu insanlar gelip burada rahat olmak istiyor. Yani yerel ya da kamu yönetimleri esnek olması gerekir ki bu talep devam etsin." (Katılımcı 11).

"Alt yapımız olmadığı için fazla turist gelmesine karşıyız. İnsanları mutsuz bir şekilde geri göndermektense turistler az gelsin ama mutlu bir şekilde geri dönsünler. Kalifiyeli otel ve personellerimiz olmadığı sürece insanlar mutsuz dönecektir. Şu aşamada Kars'a yeni yatırımlar olmadığı sürece Kars'a fazla turist gelmesinden yana değiliz." (Katılımcı 12).

Ürün çeşitliliği açısından;

"Her yeni açılan restoranın aynı menüyü koyması da turizmi sekteye uğrattıyor. Farklılıklar olmalı. Kars'ın daha farklı menüler ortaya koyması lazım." (Katılımcı 14).

Konaklama tesislerinin yetersizliği açısından;

"Birkaç konaklama tesisi hariç bir kültür turistine verebilecek bir servis yok. İnsanlar neden memnun kalıyor biliyor musunuz? Halkın güler yüzü ve son derece iyi niyeti. Aslında o güler yüzü ve iyi niyet bütün açıkları kapatıyor. Oysaki halk bu denli bir karaktere sahip olmazsa bütün gelen turistler şikayet ederler. Altyapı, restoran, tuvaletler yok. Her taraf kirli, çöp dolu ve çok kötü." (Katılımcı 6).

"Aslında sorunların belirlenmesi bile önemli bir süreç. Dolayısıyla eksikleri ve düzeltilmesi gereken sorunları bulmak yerine zamana yayan bir milletiz. Yatak kapasitesi kısmi olarak çözülmüştür. Çıldır Gölü'ne gidenler umuma açık tuvaletlerde gereksinimlerini giderebilirler. Kars'taki var olan yatak sayısının geliştirilmesi, yeme-içme yerlerinin kalitesinin artırılması ve bunların

desteklenerek yarışmacı bir ortamda kendilerine kalite kazandırmalarını isteyerek belki bir parça daha mümkün olabilir.” (Katılımcı 7).

Turizm organizasyonu ile uğraşan kişilerin yetersizliğinden;

“Kars’ta, Karşlı acente yok. Küçümsediğim için söylemiyorum. Ancak düne kadar hayvan bakıcılığı yapanlar hiçbir formasyondan geçmeden direksiyon başına geçiyor. Arabada sigara içmemi dersiniz, turiste sen diye hitap etmemi dersiniz bunlar hep altyapı eksikleridir. Kars’ta apart ve pansiyona ihtiyaç var. Konaklama bağlamında çeşitlilik mutlaka gerekiyor. Çünkü gezgin grupları aradığı ve istediği şeylerdir.” (Katılımcı 10).

Bunun yanı sıra Kars’ın sürdürülebilir kültür turizmine sahip olması için alt yapı yetersizliklerinin giderilmesinin yanı sıra tarihi kent merkezinin modern binalardan arındırılarak korunması önerisi getirilmektedir;

“Turizm altyapısında şunu anlıyoruz; konaklama tesislerimiz yetersiz. Şehrimizin altyapısı yetersiz. Mimari zenginliğimiz dediğimiz özellikle ‘old city’ dediğimiz bölge kesinlikle modern binalardan kurtarılmalı ve tamamen turizm destinasyonu adı altında planlanmalı. Ayrıca şehrin imarından da kurtarılarak şehrin tematik yoğunluğunu taşımamalı.” (Katılımcı 5).

Kars’taki Kültürel Değerlerin Turizm Açısından Sürekliliği

Katılımcılardan bazıları bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Tarihi yapıların restorasyondan geçilmesi lazım. Şehirdeki binaların restoresini yapıp, daha ön plana çıkmasını sağlarsak turizmin anlamında Kars’ın önünü kimse tutamaz. Onların her biri bir değer ve her biri için bir insan gelebilir” (Katılımcı 13).

Kars’taki kültürel değerlerin turizm açısından kullanımının sürekliliğinin sağlanması ve sürdürülebilir kültür turizmi çerçevesinde ele alınması için yapılması gerekenler sıralanırken bunun yanı sıra rant sorunu gibi engellerin de olduğu ifade edilmiştir.

“Kimisi kültür turizmi öneminin farkında. Kars’ın bu alanda sahip olduğu potansiyelin farkında ve bunların korunması gerektiğinin farkında ki biz bu işin sürdürülebilirliğini yapabilelim. Elli yıl ya da yüzyıl sonrada insanlar kültür turizmi nedeniyle gelebilsinler. Ama kimisi de bunlardan kurtulmanın peşinde. Özellikle şehir merkezindeki tescilli binaları sorun olarak gören insanlar var. Çünkü rantı engelliyor. Şöyle düşünün, tescilli bir binanın sahibini düşünün. Şehir merkezinde bir arazisi var. Oraya altı katlı bir apartman yapıp hayatını kurtarabilecekken, o mecburen tescilli binayı korumak zorunda. Bu nedenle bunlardan kurtulmak isteyen insanlar da var. Ama Kars’ı bu yönüyle kötü bulmuyorum. Hem kanuni yaptırımlar hem de turizmde sürekli bir gelir beklentisi ve bu insanların genel itibarıyla bu tip eserlere sahip çıkma yönünde bir eğilimleri var.” (Katılımcı 4).

Turizmden fayda sağlarken sürdürülebilirliğin önemli olduğu, kısa dönemli kârların ötesinde kültür turizminin sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınması da katılımcılardan bazıları tarafından ifade edilmiştir. Örneğin;

“Biz tam tersi para kazanalım diye kültürü sanki turizme feda ediyormuşuz gibi geliyor. Kâr kültürün önüne geçiyor. Yani bir eser nasıl yapılmışsa öyle kullanılmalı. Değiştirme çabasına girmemeliyiz. Kars’ta bir eser cami olarak yapılmışsa cami olarak kullanılmalı ya da müze olarak yapılmışsa müze olarak kullanılmalı Kilise olarak yapılmışsa kilise olarak kalmalı. Yani geçmişi ne ise ona sadık kalmakta fayda var. Somut olmayan kültürel miraslarımız yani sözlü sanatımız diyoruz. Aşıklarımız burada ön plana çıkıyor. Fakat aşıklarımızın da usta-çırak ilişkisi içerisinde kendilerini yetiştirmesi gerekirken onlarda işi turizmden para kazandırarak aslında sanatlarını bir

yerde yapmıyorlar. Oysa burada şunu bilmeliler; insanlar eğer aşık dinleyecekse, bu kültüre değer verecekse onların mutlaka emeklerinin karşılığını vereceklerdir.” (Katılımcı 5).

Kars’ın Doğal ve Kültürel Değerlerinin Korunarak Gelecek Nesillere Aktarılması ve Sürdürülebilirliğinin Sağlanması İçin Öneriler

Kars’ın doğal ve kültürel değerlerinin korunarak gelecek nesillere aktarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için önem sırasına göre özetle, Tarihi doku-tescilli yapıların korunması ve restorasyonu, Yöre halkının maddi ve manevi güçlendirilip bilinçlendirilmesi, Eğitim, Devlet desteğinin olması, İlkokul çağlarında turizm ve çevre eğitiminin yaygınlaştırılması çalışmaları olarak sıralanabilir.

Kars’ın doğal ve kültürel değerlerinin korunarak gelecek nesillere aktarılması için katılımcılarca üzerine basa basa söylenen husus eğitim olmuştur. Turizmin özellikle de kültür turizminin sürekliliği ancak konuyla ilgili eğitilmiş ve nitelikli insan gücü ile sağlanabilecektir. Nitekim katılımcılar aşağıdaki ifadelerle bu durumu vurgulamışlardır.

“Bu eğitimle oluyor. Sürdürülebilirliğin temelinde eğitim şart. Nitelikli insan gücü çok önemli. Mimarileri korumak gerekir. Festivaller, etkinlikler yapılarak gelir elde edilebilir. Bu gelirlerle de bir koruma kalkanı oluşturulabilir. Bu üst yönetimden geçer. Halkı maddi ve manevi güçlendirip, bilinçlendirecektir. Halkta zaten bilinçlendiği vakit turizme bakış açısı profesyonelleştiğinde bu devam edecektir. İlkokul çağlarında eğitim vererek bunu yayabilir. Tabela kirliliğinin ortadan kalkması lazım. Rus döneminde ve diğer medeniyetlere ait kalan yapıların restore edilmesi lazım.” (Katılımcı 11).

“Kesinlikle eğitim. Kars’taki milli eğitim müdürlüğü, her okula, ilköğretim, liseye ya da üniversitedeki bütün birimlere şehri çok iyi tanıtmalıdır. Bir şehri tanıtan şehirde yaşayan insandır. İnsan şehrini iyi bilir ise şehrini korur. Bu da bu şehri sürdürülebilirliğini tanıtmını da sağlar. Her hafta bir ders Kars’ın tarihi, coğrafyası, edebiyatı, kültürü üzerine bilgi edinmeli. Asıl kültür turizmi Karşının Kars’ı tanınmasıdır. Şehrini tanıyan şehirdeki kültürel miras eserlerine zarar vermez. Bir turist geldiği zaman bir soru sorduğu zaman ona cevap verebilmeli. Bu İngilizce’de ya da Türkçe’de olur. Bu turistin çok hoşuna gider. Yani şehrinin şehri bilmesiyle sürdürülebilirliği olacaktır.” (Katılımcı 6).

“Öncelikle buradaki tarihi dokuyu koruyacağız. Koruyacağız ve aynı zamanda ortaya da çıkartacağız. Mesela, şuan Ani’ye istenilen seviyede bir arkeolojik çalışma yapılmıyor. Ani’nin gün yüzüne çıkması lazım. Orada daha çok şeyler var. Kars merkezde böyle tarihi dokular şu an çok kendini belli etmiyor. Tabela kirliliği ve harabe yıkık vaziyette olan bir sürü tarihi yapı var. Bunların bir kere ortaya çıkarılması lazım. Burada kamu-özel karara bağlamak lazım. Kamuda da tarihi binalar var. Özelde de var. Yani bunların işletmesi nasıl olacak sürekliliği nasıl sağlanacak onu da düşünmek lazım.” (Katılımcı 1).

Kars’ın kültürel varlıklarının korunarak turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için önemli olan bir diğer konu olan kültürel envanter çalışmasının yapılması gerekliliğini katılımcılar ifade etmiştir.

“Bir envanter çalışması yapılması lazım. Kültür müdürlüğünün 2007 yılında yaptığı bir çalışma var ve bu son derece yetersiz. Tek tek sit alanı içerisindeki yapılar fotoğrafları, planları yayılanmış. Ama bilgi klişe birkaç cümle boyunca yinelenip durduğunu, özgün hiçbir ifadenin olmadığını görüyoruz. Yani bizim ivedi olarak stokumuza, envanter kayıtlarımıza geçen yapıları yeniden gözden geçirmemiz lazım. Sahipleriyle ilişki kurmamız, onları uyarmamız ve eğer güç durumda ise destek sağlamaları için ön ayak olmamız gerekmektedir. Onlarında önceki düzenlemelere koşut

olarak kayda geçmesini sağlamak için yeni çalışmalar yapılması, daha akademik, daha ciddi çalışmaların yapılması gerekmektedir. Dünya mimarlar başkanının şöyle bir sözü var, 'tarihsel mirası biz envanterimizdeki değerleri saklayarak koruyamayız.' Yani siz bir yeri güzel yaparsanız dahi içine insan sokmuyorsanız bozulur'' (Katılımcı 7).

Kars'ın kültürel değerlerinin tespiti, sit alanları oluşturularak korunmaya alınması, kültürel miras ve değerlerinin korunması için yöre halkının ve hizmet sunanların bilinçlendirilmesi sürdürülebilir kültür turizmi açısından sağlıklı sonuçların alınmasına yardımcı olacaktır.

SONUÇ

Sürdürülebilirlik Costanza (1994) tarafından, ekolojik yaşam destek sistemine göre ekonominin sürdürülebilir bir ölçekte olması, doğal sermaye kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılması, mevcut ve gelecek nesiller arasında kaynakların yahut fırsatların adil bir şekilde dağıtılması olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik, çevreye ve doğaya önem vererek mevcut kaynakların verimli ve adil bir şekilde kullanımını ve gelecek nesillere aktarımını sağlayabilmektir. Sürdürülebilir kalkınma ise tüm varlıkların, doğal kaynakların ve insan kaynaklarının yanı sıra, uzun vadeli refahı artırmak için "finansal ve fiziksel varlıklar"ın yönetildiği bir kalkınma stratejisidir. Sürdürülebilir kalkınma çevreyi korumak için uzun vadeli bir strateji olarak düşünülmekte ve nesiller için dengeli bir refah seviyesi, ülkeler için sosyo-kültürel ve politik koşulları göz önünde bulundurmadan uygulanması gerekmektedir (Tosun, 2001: 290). Sürdürülebilir kalkınma bağlamında ele alınabilecek sürdürülebilir turizm ise Butler (1999)'a göre ortak gelecek raporu tartışmalarıyla birlikte son yıllarda ortaya çıkmıştır. WTO (Dünya Turizm Örgütü)'ne göre sürdürülebilir turizm "ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve insanları ağırlayan toplulukların ihtiyaçlarına hitap eden, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan turizmdir." Swarbrooke (1999)'a göre, sürdürülebilir turizm anlayışına uygun olan turizm çeşitleri eko turizm, tarımsal turizm, sorumlu turizm ve kültür turizmi olarak ifade edilmektedir.

Dünyanın gün geçtikçe her alanda hızlı bir dönüşüm içerisinde olması her alanı olduğu gibi turizm endüstrisini de etkilemektedir. Bu dönüşümler, turizm endüstrisinde de insanların; üretim-tüketim anlayışı, sosyo-kültürel ve ekonomik yapısının sürekli değişkenlik göstermesi sonucu seyahat anlayışlarını da değiştirmektedir. Kars turizm potansiyeli açısından oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Araştırma sonuçlarına göre Kars'ın turizm potansiyeli açısından öne çıkan türler; kültür turizmi, tarih turizmi, inanç turizmi, kış turizmi, doğa-yayla-eko turizmi ve gastronomi turizmi olarak belirlenmiştir. Kars turizminin en önemli turizm çeşidi ise kültür turizmi olarak gerçekleşmiştir. Kars'ın kültür turizmi kaynakları çok yoğun olmasıyla birlikte turistik destinasyon olarak en çok bilinirliğe sahip olan destinasyon UNESCO Dünya Kültür Miras Listesi'nde yer alan Ani Ören Yeri olarak öne çıkmaktadır. Swarbrooke (1999)'un kültür turizmi kaynakları tipolojisine göre Kars kültür turizmi kaynakları, birçok turizm çeşidinin aynı zamanda kültür turizmi bileşkesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir kültür turizmi bölgenin barındırdığı özellikleri günümüze ve geleceğe aynı şekilde aktarmasıyla birlikte sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik boyutlarıyla birlikte katkı sunmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar; Kars'ın turizm talebindeki sürekliliği için misafir (turist) memnuniyeti, nitelikli insan gücü varlığının oluşması, yerel yönetimlerin ve STK'ların katkı sunması, ürün ve hizmet kalitesinin artırılması bağlamında önem arz etmektedir. Nitelikli insan gücü ve ürün ve hizmet kalitesinin artması ziyaretçilerin sürekliliği açısından çok önemlidir. Kars'ın köklü tarihi, insan zenginliği ve soyut-somut kültürel miras değerleri ve tarihi yapıları Kars kültür turizmi için önemli bir potansiyel olduğu ortaya çıkmaktadır. Kars kültür turizmi

kaynaklarının çeşitliliği kültür turizminin önemini vurgulamaktadır. Kars bulunduğu coğrafya bağlamında Kafkasya ve Anadolu'nun birleştirici gücü olması komşu illere göre farklılığını oluştururken bu konumu bakımından gerek tarihi kültürel miras gerekse de insan zenginliği açısından komşu illere göre farklılığını ortaya koymaktadır. Kars'a gelen turist profili üst düzey gelir grubu ve bilinçli kültür seviyesi yüksek ziyaretçiler, kültürel turist tipine uygun olması Kars için önemli bir avantajdır. Doğu Ekspresi treni ile gençlerinde Kars'ın kültür turizmi potansiyelinin zenginliği ile karşılaşması günümüzde Kars tanıtımı için önem arz etmektedir. Kars turizminin altyapı sorunu gerek nitelikli insan gücü eksikliği gerekse de yerel yönetimlerin turizme kayıtsız kalması nedeniyle gözle görülür bir hale getirmiştir. Kültür turizmi sayesinde gelir elde eden farklı sektörlerdeki esnafın turizm bilincinin yetersiz olduğu ortaya çıkmıştır.

Yerel yönetim ve STK iş birliğinin bir destinasyonun gelişmesinde oldukça önemli bir etmen olduğu bilinmektedir (Gelibolu vd., 2017). Yerel yönetim ve STK'ların da turizme yönelik çalışmalarının yetersiz hatta hiçbir çalışma olmadığı ortaya çıkmıştır. Kars halkının turizme bakış açısı, misafirperverlik anlayışıyla ön plana çıkmaktadır. Kars'ın doğal ve kültürel değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması içinde tarihi-tescilli yapıların restore edilmesi, yöre halkının maddi ve manevi güçlendirilmesi ve önemli bir araç olan eğitim ile sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Kars'ın sürdürülebilir kültür turizminin önemini toplum olarak bilmesi ve koruması halinde Kars kültür turizmi açısından ülkede ve dünyada önemli bir noktada yer alacaktır.

Sürdürülebilir kültür turizmi bağlamında yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edildiği için çıkan sonuçların genellenebilirlik açısından kısıtları bulunmaktadır. Bu çalışmadan çıkan sonuçların nicel yöntemler kullanılarak sektör temsilcileri ve uzmanlar, esnaf, yerel halk ve turistler üzerinde yapılacak araştırma yoluyla test edilmesi yarar sağlayacaktır. Ayrıca ilerdeki çalışmalarda Kars'ın sürdürülebilir kültür turizm potansiyelinin artırılması için yönetim, insan kaynakları yönetimi ve özellikle eğitim açısından hangi stratejilerin belirlenmesi gerektiğine ilişkin çeşitli çalışmalar yapılabilir. Kars'ın kültürel marka değerinin sürdürülebilirlik yaklaşımıyla kalıcı hale getirilebilmesi yine incelenebilecek konular kapsamında değerlendirilebilir. Aynı şekilde kültürel miras bağlamında diğer tarihi kültürel kimlik sahibi kentlerde de benzer çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AB (2018). *Sustainable Cultural Tourism*. https://europa.eu/cultural-heritage/toolkits/sustainable-cultural-tourism-recommendations_en, (Erişim tarihi: 20 Nisan 2019).
- Abam, E. N. (2016). Marketing a potential tourism destination-A case study of Nsanakang in Eyumojock subdivision. *Journal of Tourism and Hospitality*, 5(5), 251.
- Butler, R. (1997). Modelling Tourism Development. *Tourism Development and Growth: The Challenge of Sustainability*, 109-125.
- Butler, R. (1999). Sustainable Tourism: A State of the Art Review. *Tourism Geographies*. 1(1): 7-25.
- Costanza, R. (1994). Three General Policies to Achieve Sustainability. *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach To Sustainability*, 392-407.
- Çeken, H., Ateşoğlu, L., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2008). Turizm Talebine Bağlı Olarak Uluslar Arası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 71-85
- Demir, M. (2017). Doğal ve Beşeri Özellikleriyle Kars İlindeki Turizm Faaliyetlerinin Durumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35: 134-154.

- Durovic, M., and Loverentjev, S. (2014). Indicators of Sustainability in Cultural Tourism. *The Macrotheme Rev (A Multidisciplinary Journal of Global Macro Trends)*, 3(7).
- Eser, S., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2010). Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Efes örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 27-34.
- Gelibolu, L., Samsa, Ç. ve Cengiz, Ö. (2017). Destinasyon Markalamasında Temel Konular: Sarıkamış Kış Turizmi Destinasyonu Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Kafkas University. Faculty of Economics and Administrative Sciences. Journal*, 8(16), 447-462.
- Kuter, N. ve Ünal, H.E., (2009). Sürdürülebilirlik Kapsamında Ekoturizmin Çevresel, Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Etkileri. *Kastamonu Üni. Orman Fakültesi Dergisi*, 9 (2), 146-156.
- Masoud, H., Mortazavi, M. ve Farsani, N. T. (2018). A Study on Tourists' Tendency Towards İntangible Cultural Heritage as an Attraction (Case Study: Isfahan, Iran). *City, Culture And Society*, 17, 54-60
- Merriam, S. B. (2013) Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber. *Ankara, Nobel Kitap*.
- Sezgin, M. ve A, Karaman. (2008), Turistik Destinasyon Çerçevesinde Sürdürülebilir Turizm Yönetimi ve Pazarlaması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management*. Cabi.
- Tosun, C. (2001). Challenges of Sustainable Tourism Development in the Developing World: *The Case of Turkey. Tourism Management*, 22: 289-303.
- Tutar, H., Demir, E., Elyıldırım, G., Boztemir, İ. Ve Sarışen, M. (2012). Kars'ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları, *Kars: Serhat Kalkınma Ajansı Yayınları*.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. (9. Genişletilmiş Baskı) *Ankara: Seçkin Yayınevi*.
- Yüce, A. ve Samsa, Ç. (2019). Deneyimsel Pazarlama Kapsamında Tüketici Deneyimlerinin Değerlendirilmesi: Kars Destinasyonu ve Doğu Ekspresi Üzerine Nitel Bir Çalışma, 20. *Ulusal Turizm Kongresi-Şehir Turizmi, Eskişehir*.